

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

542/21
jóról korra
26 db
31+5

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

KILENCZVENKETTEDIK KÖTET.

(250. 251. 252. SZÁM)

BUDA-PEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1897.

BABYLONI ÉS HÉBER HAGYOMÁNYOK.*)

Mióta George Smith híres ninivei fölfedezései és az e nevezetes úttörés nyomában két évtizeden át folytatott philologiai és archæologiai munka alapján mindinkább teljesebb vonásokban szemlélhetjük a régi babyloni nép mondai hagyományait, csak kevés ember akad, a ki még kételkednék abban, hogy a bibliai irodalom erős nyomait mutatja azon befolyásnak, melyet a babyloni eszmék a héber irodalmára gyakoroltak.**)

A világteremtésről, az özönvízről szóló elbeszélés és még egvéb, az emberiség kezdeteibe visszanyuló hagyományok babyloni eredetre mutatnak. De azért nem pusztá másolatai azoknak a mondáknak, melyeknek értelmét a babyloni ékirattáblákból nagy nehezen betűzte ki az európai tudomány. Azokban, a miket a babyloni mythos a teremtésről és a chaosról beszél, meg az istenek harczáról a chaos szörnyetegei, a világtenger fenekén ólálkodó ős sárkányok és fenevadak ellen, a babyloni pogányság bárdolatlan világnézete uralkodik; magasabb erkölcsi fölfogás a világ rendjéről, az emberiség földadatairól e mythosokban nem nyilvánul. A héber irodalom e nyers hagyományokat a prófétai monotheismus eszmekörébe emelte föl, a vad theomákiát erkölcsi világnézetével hatotta át. Ebben nyilvánul igazi eredetisége a héber elbeszéléseknek.

S e magasabb rendű földolgozás alatt nem csak ethikai irányban gyarapodott a babyloni elbeszélés, hanem æsthetikai

*) *Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit.* Von Hermann Gunkel. Mit Beiträgen von Heinrich Zimmern. Göttingen, 1895.

***) L. George Smith czimű czikksorozat az *Egyetemes philologiai Közlöny* 1876-iki évfolyamában.

szempontból is tökéletesedett. Hasonlítsuk csak össze a babyloni papi író szakadozott stílusát, melyet a címében jelzett munka füg-gelékében közölt «babyloni teremtési eposz», «a Tiámát-harcz», «a vizözön-monda» még a fordításban is fölmutat, a bibliai Gene-sis-elbeszélések biztos és nyugodt prózájával! Az æsthetikai kri-tika minden bizonynyal az utóbbi felé fog hajolni ítéletével.

Mikor volt azon idő, midőn a babyloni hagyományok oly erős befolyást gyakoroltak a héberek gondolataira, hogy az idegen nép őstörténeti elbeszéléseivel foglalkozva, azokat a magok irodal-mában fölhasználhatták? Erre a kérdésre rendszeren úgy szoktak felelni, hogy az úgynevezett «babyloni fogság» idejére mutatnak reá, mint azon korszakra, midőn a héberek a babyloni műveltség közelébe jutottak, annak légkörében éltek és hatalmas hatását be-fogadták, de egyúttal szellemi vezetőik lelkületében erős ellentét erő-södött meg a babyloni pogány vallásfölfogás ellen; e polemikus viszony egyrészt e korszak (VI—V. száz. Kr. e.) prófétáinak iratai-ban, másrészt azon irányban is nyilvánul, melyben a babyloni hagyományokat a bibliai irodalomban földolgozták és monotheis-tikus szellemben újjáteremtették.

A kik azelőtt e feleletet az átkölesönzés időpontjára vonat-kozó kérdés leghelyesebb megoldásának tartották, újabb időben alapos okot nyertek arra, hogy azt az időt, melyben a babyloni művelődés a kanaáni népekre nagy hatást gyakorolt vagy 7—8 évszázaddal hátrább tolják. Nehány évvel ezelőtt Egyiptomban, Tell el-Amarnában száz meg száz ékirati táblából álló oklevéltárt fedeztek föl, melyben (a Kr. e. 1400 körüli időből) III. Amenophis egyiptomi királyhoz Babel és Aszur királyaitól, úgymint az egyip-tomi állam palesztinai vasallusaitól és helytartóitól érkezett leve-lek, jelentések és diplomáciai jegyzékek vannak megőrizve.

E beces okiratokból sok tekintetben nyertünk váratlan föl-világosítást Ázsia történetének egy homályos fejezetéről. Első sor-ban elénk tárják Palesztina viszonyait, a hébereknek Egyiptomból való kivonulását és Kanaánban történt megtelepedését közvetlenül megelőző időre nézve.

E korszakról a Tell el-Amarnában fölfedezett ékirattáblák előkerülése előtt csak igen homályos ismereteink voltak.

Alig lehet történelmi tudásnak mondani azt a pár töredékes adatot, melylyel arra a kérdésre adtak feleletet: hogy mi volt Palesztinában az Exodus ideje előtt? Most ott látunk egy sereg apró államot Egyiptom főnhatósága alatt, ismerjük a népek és

regulusaik neveit, beletekintünk politikai helyzetökbe, torzsalkodásaikba, melyekről az egyiptomi residensek, kiket a pharaó a fejdelmek nyakába ültetett, pontos és körülményes jelentést tesznek a nagykirálynak.

De másrészt kulturtörténeti szempontból e részletes ismeretknél még sokkal fontosabb a Tell el-Amárna ékirattáblákból kivilágó azon addig nem is sejtett általános tapasztalat, hogy a Kr. e. XV. században Syria és Kánaán népei művelődés tekintetében teljesen a *babyloni kultúra* hatása alatt állottak, tőle függtek. Ezen, Babylontól oly távol eső területen a műveltség úgymint a kormányzat hivatalos nyelve a babyloni nyelv volt. E nyelven leveleztek a népek királyai az egyiptomi nagykirályal, és hogy Egyiptomban megértsék jelentéseiket és fölrataikat, gondoskodni kellett, hogy a nyelvet és bonyolódott írásrendszerét ismerő emberek ne hiányozzanak az egyiptomi kormányzat központjában. A Tell el-Amárnában fölfedezett okiratgyűjteményben egynéhány babyloni vocabulariumot, az ékiratok syllabizálásának elsajátítására szolgáló jegyzéket is találtak, a melyeket joggal tekinthetünk didactikus segédeszközöknek, a féle tankönyveknek.

Találtak továbbá két nagyobb mythologiai szöveget, melyeken a tanulás (hogy ne mondjam, magolás) nyomai mai napig meg vannak őrizve; tudniillik vörös és fekete pontokkal vannak a szóválasztékok föltüntetve. E két mythologiai szöveg, mely Palesztinából került Egyiptomba, egyúttal okiratszerű bizonyíték a mellett, hogy abban az időben Nyugot-Ázsiában már sokat foglalkoztak a babyloni mythologia hagyományaival. Tartalmi tekintetben e mythologiai szöveg egyike bir kiváló érdekkal. *Adapa*, az őseember, mondáját beszéli: Adapának az egek istene az élet kenyerét és vizét óhajta ajándékozni; az őseember az isteni adományt visszautasítja, a miáltal kárba vész halhatatlansága. (Gunkel-Zimmern 150—151. l.)

Itt tehát tagadhatatlan nyomai mutatkoznak azon ténynek, hogy Kánaán már a Kr. e. XIV—XV. században telítve volt babyloni ismeretekkel, hogy abban az időben már a babyloni műveltség nagy befolyása alatt állottak ez ország népei. Új támaszpontot nyertünk ezáltal azon kérdés megoldására is, hogy *mily időben* hatottak Babylon teremtési, vízözön- és egyéb e körbe tartozó mondái Izraelre is. Úgy látszik, nem kell az érintkezés fölismerésére a babyloni fogság idejéig leszállanunk; e hagyományok sok

évszázaddal előbb közkelettel bírhattak azon országban, melyben az Egyiptomból kivonuló izraelita nép megtelepedett.

E föltevést most exact módszerrel teszik bizonyossá azon mélyreható történelmi, exegetikai és irodalomtörténeti kutatások, melyeket e sorainkra alkalmat nyújtó nagyfontosságú könyv magában foglal. Gunkel Hermann, a theologia tanára a berlini egyetemen, azzal jelez nagy haladást elődjeivel szemben, hogy a babyloni hagyomány nyomait nemcsak a Genesis első fejezetében keresi, a hol azok didactikus célú földolgozásban s mintegy rendszeres alakban lépnek elénk, hanem keresi és találja nyomait a bibliai irodalom *költészeti* részeiben is, keresi és találja a próféták beszédeiben lépten-nyomon előforduló szónoklati képletekben, melyeknek egy egész csoportja csak úgy érthető meg teljesen, ha e képletek mythosi előzményeit ismerjük.

Valóban meglepő az a nagy teljesség, melylyel Gunkel ez adatokat előttünk föltárja. Az igaz, a fölfedező egyoldalú bizalma és optimismusa mindenfelé babyloni nyomokat szimatoltat Gunkellel, a hol ily elemek föltételezése nélkül is elég jól és talán még jobban is boldogulhat az exegeta, a hol a költő lelkületébe belemélyedő elfogulatlan olvasóra csakis zavarólag hatnak a babyloni előzmények, melyeket a szélső következetességben tetszelgő szerző mintegy reá suggerál. Azonban az e fajta kutatásokban majd csaknem szokássá vált túlzások levonása után is a szerző bátran irhatta a «quod erat demonstrandum»-ot könyve első részének (1—171. l.) végére. A lehető legfényesebben sikerült neki thésisének bizonyítása. E thésis a következő.

Az Ó-Testamentom prófétai és költészeti könyveiben nagyon gyakran találkozunk azon jelenetnek leírásával vagy prófétai jövendölésével, hogy Jehova legyűri és agyondöfi a szörnyetegeket, a tenger fenekéről napfényre hoz mindenféle tengeri sárkányokat, meggyalazza és ártalmatlanná teszi azokat. Majd bő leírásaival találkozunk e küzdelemnek, majd pedig csak darabos vonatkozással, melynek értelme azon teljesebb leírások által válik világosabban érthetővé. A legyőzött szörnyek gyakran etymologiai tekintetben is homályos értelmű nevezetekkel vannak jelölve. Ráhabh, Behémóth, Levijáthán, Tannín, a szökő kigyó, görbülő kigyó: ily nevek alatt szerepelnek az istenségnek ellenszegülő sárkány-szörnyek, melyeknek legyőzését a legelevenebb színekkel rajzolják a héber költők és próféták, hol mint a mult, hol mint a jelen, hol még csak mint a jövő nagy eseményét. Az irodalomnak e tárgyra

vonatkozó legjellemzetesebb helyeit az eredeti nyelvet nem ismerő olvasó is méltathatja, ha a kezénél levő magyar fordításban ügyet vet a biblia e helyeire: Ámosz 9, 2 és kk. Jezs. 27, 1; 51, 9 és kk. Ezekh. 29, 3—6; 32, 2—8; Jób 26, 12 és kk. 40, 25 és kk. 41, 23—26 (és e fejezetben még többször is); Zsolt. 89, 10 és kk. Mind-ezen és még sok egyéb helyeken is, melyeket Gunkel exegetikus elemzés alá fog, nagyrészt Izrael ellenségeinek legyőzését jelzi e szörnyetegeknek Jehovával történő megfélemlítése és leigázása. E vonatkozás már most, Gunkel szerint nem egyéb, mint a babyloni őshagyomány leszűrődése. A mythos eredetileg azon hatalmas harczzról szól, melyet Isten (a babyloniaknál Marduk) a chaos (tóhu va-bóhu) szörnyetege ellen ví, midőn a világot megteremti és annak rendjét megalkotja. A héber költők és próféták ezen Kánaánba is eljutott, de az ő korukban már csak homályos emlékként élő mythosi elemekkel dolgoznak, midőn a chaos szörnyetegei, az ős óceán nagy sárkányai képletében szólnak a Jehovától legyőzött hatalmas népekről és világbirodalmakról.

Könnyen meglehet, hogy Gunkel a fölfedező heves lelkesedésétől izgatva néha elveti a sulykot és magyarázatának körébe a biblia oly helyeit is bevonja, melyeknek megértése az ő babyloni chaos-sárkányaira nem szorulnak. De másrészt, a tőle fölhasznált adatok nagy számából mindenesetre tagadhatatlan tényül van bebizonyítva szerző azon thésisének igazsága, hogy a bibliai költők és próféták előadásának alakítására, a tőlök használt képletekre és hasonlatokra nagy hatással voltak a babyloni hagyomány azon elemei, melyeknek ismerete az ő idejökben ki nem veszett volt azon műveltségi körökből, melyekből a nép avatott tanítói kikerültek. Nem hogy *tanulták* volna, hanem ismerték mint közkeletű fölfogásokat, melyeknek föltételezése nélkül az ő beszédök sokszor alig érthető meg teljességgel. Hogyan értsük meg -- hogy csak egy példát emeljek ki a sokból -- Jezs. 27, 1 e szavait:

«Ama napon megfenyíti Jehova nagy és kemény kardjával Levijáthánt a szökő kigyót, és Levijáthánt a görbülő kigyót és megöli a Tannín-t, mely a tengerben van»

ha nem ismerjük a babyloni chaos-mythost, mely teljes kapcsolatát nyújtja azon harczzoknak, melyekben a nagy isten a tengerben ólálkodó szörnyetegek átdőfésével kezdi a világ rendjét megalkotni?

Gunkel a kapcsolat belátását nem várja az olvasó bizal-

mától, melylyel szavahihetősége és solid módszere iránt viseltetik. Egy jeles ékirattudóssal, Zimmern Henrikkal, az assyriologia lipcei tanárával szövetkezett, ki úgy a mű szövegében helylyelközzel alkalmazott toldások alakjában, mint különösen a könyv függelékében (401—428. lapokon) a kutatás babyloniai adatait hiteles alakban nyújtotta az olvasó elé. A George Smith első kísérlete óta már több ízben lefordított babyloniai mythos-szövegek, melyeknek adataira Gunkel, bizonyító eljárása során léptenyomon tartozott hivatkozni, itt gondosan vannak revideálva és a biztosaknak a kétes dolgoktól való lelkiismeretes megkülönböztetése mellett, úgy látszik, megbizható fordításban újból bemutatva. A szakemberek körén túl, általános irodalmi szempontból is érdekes függelék teszi Gunkel babyloni diplomatáriumát.

A szerző bizonyító eljárása nem volna tökéletes, ha a fölhordott adatokból nem tűnnék ki világosan az is, hogy a babyloni mythosok ismerete és irodalmi fölhasználása az exilium korszakát megelőzik. És e tényen most már nem lehet kételkedni. Mert hiszen a bibliai irodalomból fölhozott helyek között, a melyekből Gunkel okoskodását levezeti, feles számmal vannak olyanok, melyek kétségtelenül a babyloni fogságot jóval megelőző időben keletkeztek. Ott van Ámosz próféta, ott Jezs. 27, melynek bekezdő versében különösen sikerült bizonyítékát láthattuk Gunkel irodalomtörténeti elméletének.

De azért mégis csak a babyloni fogság alatt és a zsidóknak Palesztinába visszatérése után (ideválnak különösen szerzőnek Zakhariás 4. fejezetét illető fejtegetései, 122—131. lap) fejlődnek e vonatkozások a teljes tudatosság fokára. Az előző korszakban elhomályosodott mythosi reminiscentiák rhetorikai fölhasználásáról van szó; a szerzők nem birnak már tudatával képleteik kútforrásának hajdani vallásos vonatkozásáról. Az exilium korszakában és e korszak után föltűnt nagy próféták és költők (hisz épen ez a prófetizmus és héber lyra fénykora), midőn babyloni hagyományokra vonatkoznak, melyekkel megismerkedniök immár újabb alapos alkalmok kínálkoztak Bábel folyói mellett, vagy midőn ily hagyományokat saját eszmekörökbe beillesztve földolgoznak, nem mellőzhetik el a vallásos vonatkozásokat. Polemikus éllel fordulnak a babyloni vallásfölfogás, különösen pedig az ezzel kapcsolatos theogonia és astrologikus babona ellen (a bizonyító helyek Gunkel könyvének 136. és kk. lapján), másrészt földolgozó munkájokban, a mint ezt már bevezetőleg kiemeltük, vallásos és erkölcsi gondol-

kozások magaslatába emelik föl azt a nyers anyagot, melyet nekik Babylon tudománya szolgáltatott. A földolgozás e módja egy hatalmas polemiával ér föl.

Gunkel módszere szerint, a bibliai kutatások terén nem szabad összezavarni az *irodalomtörténeti* szempontot a *hagyománytörténeti* szemponttal. Ez ugyan nem új tan. De szemben a bibliai kutatások uralkodó iskolájával, igen fontos volt e thésisre különös súlyt helyezni. Az irodalomtörténeti kritika a bibliai tudomány terén arra a kérdésre keresi a feleletet: hogy valamely irodalmi emlék mely időben nyerte azt az alakját, melyben az utókor számára megőrizték; mely alkotó részeket lehet tudományos módszerrel valamely befejezett irodalmi egész definitív alakjából is fölismerni; mik ezen alkotó elemekként földolgozott régibb okmányoknak általános ismertető jelei és — esetleg — mily változás esett rajtuk, midőn egy nagyobb egészbe mentek át, melynek szerves alkotó részét teszik? Azonban e kutatások, melyek éppen a mi korunkban a kritika legfényesebb eredményeit idézték elő, Gunkel szerint, nem vetnek elég súlyt a bibliai okmányokban előforduló eszmék fejlődésére és irodalmi megjegezesedéseket megelőző történetére. «A mondáknak — úgymond Gunkel — még mielőtt irodalmi életüket megkezdték, megvolt már a magok története a szájhagyományban, e történetet nem az irodalomtörténeti kritika útján fejthetjük föl» (143. lap). Ezért ő az eddig uralkodó methodust azzal a módszerrel óhajtja kiegészíteni, melyet *hagyománytörténetinek* nevez és melyet könyvében érvényre juttat. Amde — ez ellenvetéssel élhetnénk — ezen módszer is, ha megbízható eredményekre számít, csakis irodalomtörténeti eszközökkel dolgozhatik; a szájhagyomány maradékait korról korra csakis azokból bírja reconstituálni, a miket belőlök az írott emlékek megőriztek. A mint e *positív* anyagon tülemelkedik, sikamlós térre lép, a *subjectív* hozzávetéseknek és önkényes föltevéseknek veszélyébe kerül. A hagyománytörténeti módszernek is csak annyi értéke lehet, a mennyi szolid irodalom-kritikai alapvetésen épül föl.

Gunkel a babyloni eszmevilág, s különösen a teremtésről és chaosról szóló babyloni mondák hatását nem látja lezártnak azzal az irodalommal, melylyel könyvének első fele foglalkozik. Nagy hatást tulajdonít neki a későbbi vallásos irodalom azon körére, melynek központjában a *végső dolgokról* való elmélkedés áll, a mit *eschatológiának* szoktak nevezni. A vallástörténettől nyújtott tapasztalat szerint nincsen kizárva annak lehetősége, hogy az apo-

kryphok irodalmának még későbbi hajtásain is a babyloni hagyomány nyomai jelentkezének. Hiszen a mandaeus vallásfelekezet tanaiban úgymint néhány gnostikus rendszer elmékedéseiben is még tisztán meg lehet különböztetni a babyloni elemeket, melyek e rendszereken belül találtak végső menedéket. Gunkelnek az a véleménye, hogy a zsidóságból kiinduló apokalyptikus irodalom is sok elemet foglal magában, melynek eredete a babyloni hagyományra mutat vissza.

Hagyománytörténeti módszerével azt találja, hogy az eschatologia nem egyéb, mint a babyloni hagyomány alkalmazása a végső dolgokra. Más szóval: a mit a régebbi irodalom a kosmogonia során a chaotikus szörnyállatok legyőzéséről beszél, azt az apokalyptikus irodalom az eschatologia elemeként használta és a végső dolgok kapcsolatában dolgozta föl. E fölfogás adataira akad mindenfelé azon könyvekben, a melyeknek szerzői a világ végső sorsáról közlik látomásaikat, vagy a hol e dolgok határszélén mozgó eseményekről van szó. Nagyban szolgál neki e célra az Ó-Testamentom Dániel-könyve, aztán az apokryph Henoch-könyv, a Báruch apokalypsise és még számos egyéb irodalmi emlék, mely az apokalypsis körében mozog vagy azt csak mellesleg érinti. A látomások keretében földolgozott anyagban Gunkel a babyloni chaosmythosz végső alakulását szemléli és irodalmi elhelyezését. A hol monstrumról van szó, az mindig Tiámat-ra mutat vissza, a Marduk istentől legyőzött chaotikus szörnyállatra. E körbe helyezi az Új-Testamentom apokalypsisét is, melynek 12. fejezete képezi a munka második részének (173—398. lap) középpontját, de a melynek egyéb részeit is belevonja vizsgálódásaiba. Bőven czáfolgatja azt a fölfogást, mely e látomásokban kortörténeti események nyomait látja. Gunkel mindenfelé a képzetek babyloni eredetét találja és e kapcsolatba helyezi a látomások részleteit. Még az apokalyptikus titkos számból (666) is, (Apok. 13, 18) melyet Benary óta leginkább Nero császárra szoktak vonatkoztatni, ő a Tiámat jelölésére szolgáló szó számértékét betűzi össze.

Ez idő szerint a tudományos kritika oly sokat foglalkozik Gunkel-Zimmern elméleteivel, hogy illőnek tartottuk, hogy a magyar olvasó is tudomást vehessen ezen nemcsak theologiai, hanem irodalomtörténeti szempontból is érdekes új kutatásokról, vitapontokról és eredményekről.